

УДК 347.97/99:340.113

В.В. СЕРДЮК, докт. юрид. наук, проф.,
Вищий спеціалізований суд України з розгляду
цивільних і кримінальних справ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «АДВОКАТУРА»

Ключові слова: адвокатура, методологія,
метод, методологічний реалізм, пізнання

Будь-який предмет наукового дослідження має свою специфіку, що обумовлено комплексним характером того чи іншого поняття. Оскільки адвокатура знаходиться на межі вивчення багатьох галузей права (конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, господарського тощо, то виникає питання про методологію дослідження цього поняття. Перш за все, формуванню підлягає методологічний інструментарій наукового дослідження, який визначається як загальний підхід. На нашу, думку, для комплексного наукового дослідження адвокатури такий інструментарій ґрунтується на методологічному реалізмі.

Первинним завданням зазначеного підходу є поетапне формування методології як сукупності належних методів та принципів пізнання. Водночас певними недоліками багатьох апробованих наукових досліджень з питань адвокатури можна вказати окремі недосконалості у структурній цілісності підходів з точки зору теорії права та непослідовність логічного викладення здобутих внаслідок цього результатів. Тому важливість формування методології дослідження поняття «адвокатура» не викликає сумнівів.

Крім того, необхідно звернути увагу на специфіку формування методології у контексті окремого дослідження, оскільки опрацювання поняття адвокатури впливає з особливостей відповідної сфери науки. Тому слушною з цього приводу буде позиція про те, що положення теорії права, зокрема зміст

понятійно-категоріального апарату, є найсуттєвішими для дослідження правових явищ та прогнозування основних тенденцій їх розвитку. Отже, під час вивчення галузевими юридичними науками відповідної сфери юридичної дійсності, загально-теоретичні висновки повинні сприйматися як фундамент для подальших теоретико-прикладних досліджень.

На наш погляд, для дослідження поняття «адвокатура» може бути застосовано такі загальні юридичні прийоми наукового пізнання:

1) аналіз – для відмежування окремих частин досліджуваного предмета (наприклад, під час обґрунтування ознак, властивостей та характеристик адвокатури);

2) синтез – для поєднання раніше визначених частин предмета дослідження (наприклад, під час формування змісту поняття «адвокатура»);

3) абстрагування – з метою відмежування від комплексу властивостей неістотних та тих, які формують системи тих властивостей, які необхідні для теоретико-правової характеристики (наприклад, під час характеристики системи ознак адвокатури);

4) узагальнення – для переходу від частин до загального (зокрема, під час від визначення місця адвокатури у системі надання правової допомоги в державі);

5) індукція – для формування висновку про властивості кожної складової на підставі знання особливостей відповідного загального поняття (наприклад, під час обґрунтування висновку про реалізацію певних функцій усіма складовими адвокатури на підставі характеристики правової природи адвокатури);

6) дедукція – як спосіб узагальнення проміжних висновків (зокрема, під час виокремлення тенденцій розвитку окремих складових системи адвокатури з метою формування прогнозованих тенденцій щодо її розвитку загалом);

7) аналогія – для фіксування певної тотожності у подібних поняттях (наприклад, під час обґрунтування системи сутнісних ознак судо-

вої влади з урахуванням відповідних ознак законодавчої та виконавчої влади);

8) моделювання – для прогнозування розвитку відповідної концепції залежно від попередніх результатів її практичної реалізації (наприклад, під час обґрунтування тенденцій розвитку адвокатури в контексті євроінтеграційних процесів в Україні);

8) історичний метод – з метою дослідження специфіки правового явища у ретроспективі (зокрема, під час дослідження становлення і розвитку адвокатури);

9) класифікація – як спосіб упорядкування складових системи (зокрема, під час обґрунтування структури адвокатури з урахуванням її функціонального навантаження);

10) опис – для створення комплексного бачення правового поняття (зокрема, під час вивчення функцій, які реалізуються адвокатурою, тощо).

Також важливим є застосування і поєднання конкретно-наукових методів пізнання, які сформовані безпосередньо теорією права як похідні від загальних визнаних юридичних методів. До таких віднесено:

– формально-догматичний метод, який полягає у поєднанні прийомів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстракції тощо, і сприяє встановленню зовнішніх ознак правових явищ, їх відмінностей, та формулювання у стислому вигляді;

– соціологічний метод, сутність якого полягає в аналізі різних наукових підходів до розуміння того чи іншого правового явища. Він забезпечує аргументацію достовірності знань про адвокатуру;

– порівняльно-правовий метод, який дає змогу порівняти тлумачення юридичних понять, та виявити їх тотожність і відмінність. Застосування цього методу дає можливість визначити співвідношення адвокатури з іншими правовими інститутами.

Зауважимо, що наведений методологічний інструментарій для дослідження поняття «адвокатура» не є вичерпним.

Кожне наукове поняття відтворює (формулює) визначену статичну або змінювану об'єктивну загальноприйнятну реальність, яка підлягає пізнанню. Будь-яка наука має на меті розуміння тих понять, які нею досліджуються. Але найчастіше створення загальних дефініцій натикається на досить складні проблеми. Такі універсальні та непрості поняття суспільних наук як право, правозахист, галузь, система, інститут та інші, по-перше, вживаються в різному сенсі; по-друге, в певний історичний момент і в конкретних економічно-соціальних умовах та на конкретному етапі розвитку науки можуть нести власні специфічні ознаки; по-третє, в залежності від методу науки, що залучає такі поняття, вони можуть набувати своєї специфічної дефініції. І якщо першу з проблем досить легко вирішити, надавши їй чіткої, оговореної суті під час дослідження, то наступні дві не можна обійти таким же чином, оскільки вони є проявом сталих закономірностей щодо пізнання за допомогою понять.

Загалом поняття як базовій формі мислення властиві певні властивості, що розкривають його сутність як форми мислення, базової форми пізнання. Поняття про поняття починаючи з давньогрецької філософії займало одне з провідних місць в дослідженнях філософів та науковців взагалі.

Так, видатний філософ І. Кант поняття визначає як форми, завдяки яким розум формує світ реальності у нашому повсякденному сприйнятті. Автор виокремив певні апріорні поняття (категорії), що надані людині й у відповідності до яких ми формуємо сприйману реальність [1, с.253]. Пізніше Канта критикували за суб'єктивність його теоретичних положень, але на наш погляд, кантівський погляд на природу поняття висвітлює їх істотну сторону.

Протилежним суб'єктивному баченню І. Канта є визначення поняття, надане Ф. Енгельсом, згідно з яким поняття – це не більше, як скорочення, в яких охоплюються відповід-

но до їх загальних властивостей, множину різних чуттєво сприйманих речей [2, с.550]. Таким чином, за цим автором поняття є лише наслідком сходження від одиничного до загального та є продуктом розумової діяльності людини. На наш погляд, поняття в певному сенсі є продуктом діяльності людини, але подібне вузьке розуміння навряд чи можна вважати беззаперечним.

Найбільш глибоко та рельєфно розкрив природу поняття німецький філософ Ф. Гегель, який стверджував, що поняття не є чимось зовнішнім по відношенню до реальності, яким воно окреслено в І. Канта, та не є пустою формальною тотожністю абстрагованою від певної множини речей. В «Науці Логіки» Ф. Гегель висловив одну з найбільш об'ємних точок зору на відношення буття та поняття – «... поняття просвічує крізь реальність», «Буття та сутність є моменти становлення поняття; поняття ж є їх основою і істиною як тотожність, в яку вони заринулися і в якій вони містяться» [3, с.4]. Таким чином, буття, реальність нерозривні з поняттям, через них поняття розкривається. Тобто, у Ф. Гегеля поняття не є статичною даністю, оскільки воно розвивається та розкриває себе через реальність. На наш погляд, гегелівське вчення про поняття знаходить своє відображення в розвитку як природничих, так і суспільних наук. Зокрема, стосовно понять суспільних наук, то тут розвиток та зміна виступають ще в більш явному вигляді. Оскільки генеза державності, права, правових інститутів докорінно змінює уявлення про базові суспільні поняття.

На даний час у науковій методології формується напрямок інтегративного підходу до розуміння сутності подібних понять. Зокрема, щодо поняття права, то такий підхід дозволяє стверджувати не тільки про різноманітний характер його джерел, їх різноманітність і взаємозв'язок, але й про найбільш повне використання під час їх вивчення знань з області філософії, соціології, психології, антропології [4, с.92–96].

Таким чином, вчення Ф. Гегеля про поняття знаходить своє відображення та підтвердження в сучасній науці, хоча найчастіше, на цьому не акцентується увага. Водночас важливими є тези щодо поняття взагалі, які слугують методологічною основою для дослідження: 1) поняття властиве самій реальності і розкривається через реальність, а оскільки реальність багатогранна, то можна зробити висновок, що і поняття проявляє себе в ній об'ємно, відтворюючи сутнісні зв'язки і відношення, властиві його природі, по-різному; 2) на кожному історичному етапі, на кожному етапі розвитку науки, суспільно-економічних відносин, культури, релігії, поняття розкривається у певній своїй стадії розвитку. Отже, історія виступає як генеза поняття.

Разом із тим, не слід захоплюватися загальними, глибоко теоретичними визначеннями. Фундаментальні наукові поняття не можна розкрити у кількох тезах, при цьому не втративши глибинну сутність або не вдавшись до посилення на інше, так само складне поняття. Ми вважаємо, що підставою для розуміння сутності адвокатури як поняття має бути засноване на історичному аналізі виділення її суттєвих особливостей. Тільки розкривши ці особливості, виокремивши їх зв'язки і відносини з іншими поняттями, можна дійти до синтетичного розуміння адвокатури.

Тому, на наш погляд, дослідження поняття «адвокатура» повинне ґрунтуватися на таких загальних та спеціальних юридичних прийомах наукового пізнання:

1) історичному методі дослідження з метою виокремлення визначних характерних особливостей державного та суспільного устрою, що сприяли розвитку адвокатури на певних історичних етапах. Адвокатура невіддільна від того суспільного ладу, історичних умов, економічних відносин, в яких вона існує, тому важливо дослідити саме виникнення характерних сучасній адвокатурі рис в історичному контексті;

2) всебічному дослідженні діяльності адвокатури на сучасному етапі у різних країнах

світу, перш за все, у країнах розвинутої демократії, виокремленні характерних особливостей та механізмів реалізації функцій адвокатури. Сучасність як найвища точка історичного розвитку адвокатури має особливе ціннісне значення тому, що дає розуміння можливих напрямів удосконалення адвокатури та ролі певних аспектів, зокрема, обмеженого державного регулювання адвокатури, механізмів допуску до адвокатської діяльності, структури адвокатури та її організації;

3) системному вивченні взаємозв'язків адвокатури з іншими суспільними підсистемами (органами державного управління, суспільством, економічною підсистемою). Оскільки адвокатура є частиною складної системи суб'єктів та їх інтересів і, при цьому, в своїй діяльності повинна виконувати своє високе суспільне призначення, то вкрай необхідно приділити особливу увагу протиріччям, що притаманні існуванню адвокатури. Це важливо ще й тому, що подолання таких протиріч веде до більш врівноваженої та розумної її організації;

4) розроблення наукового поняття та законодавчого забезпечення адвокатури України повинні ґрунтуватися на результатах дослідження за першими трьома пунктами та на розумінні сучасних українських реалій як у суспільно-економічному плані, так і в сенсі стану правової системи держави. З цього приводу важливим є аналіз законодавства України, проектів законів про адвокатуру, а також дослідження можливих моделей організації адвокатури відносно їх перспектив.

За такого підходу, ми вважаємо, що адвокатура як поняття виникла у суспільствах Західного світу, передумовою чого стали світосприйняття та цінності характерні європейській цивілізації. Адвокатура у своєму історичному розвитку співвідноситься з розвитком суспільно-економічних відносин, розвитком моделей державного устрою, тому актуальним для дослідження адвокатури є відношення до становлення правових держав,

оскільки поняття правової держави об'єктивно потребує існування адвокатури. Крім того, адвокатура «хворіє» хворобами суспільства якому належить, оскільки неможливо побудувати ефективну адвокатуру без точного розуміння таких принципів її організації, як незалежність адвокатури від держави. У своєму існуванні адвокатура спирається на певні властивості саме Західного світосприйняття (взагалі, ці постулати є основою суспільного та державного устрою Західного світу), а Західний світ базується на трьох витоках – Стародавній Греції, Стародавньому Римі та християнстві.

Грецька цивілізація принесла світу філософію, науки, антропоцентризм і серед цивілізацій Стародавнього світу вона була першою і єдиною, яка у всій своїй життєдіяльності орієнтувалася переважно на людину, на самоцінну й самодостатню людську особистість, ставлячи її фактично в центр світобудови. Зародки державного устрою, що властивий сучасному Західному світу, ми знаходимо саме в Стародавній Греції. Серед древніх цивілізацій саме грецька має найбільший вплив на сучасну європейську цивілізацію.

Стародавній Рим відіграв роль провідника грецької культури, а римляни фактично були учнями та епігонами греків і часто лише більш-менш вдало копіювали грецькі зразки. Проте, протягом довгого часу, принаймні, до початку XIX ст., грецька культура була відома народам Європи в основному за цим латинським копіями, а не в своєму справжньому первісному вигляді. Але не можна не розуміти і самостійної ролі Стародавнього Риму у формуванні європейської цивілізації. Рим дав світу першу організовану систему права, а природна організованість римлян дозволила їм створити одну з найвеличніших імперій. Тому можна стверджувати, що Стародавній Рим дав європейській цивілізації формалізацію та організованість.

У свою чергу, християнська релігія та Біблія є основою морального сприйняття світу

європейцями. Система заборон біблійських заповідей та християнська релігія визначають етичні норми сучасної Європейської цивілізації та багато в чому мають вирішальний вплив на правові системи Західних країн.

На цій основі адвокатура є частиною правової системи держави і частиною більш широкої соціально-економічної системи. Відносини з підсистемами та елементами мають складний нелінійний характер. Впорядкування цих відносин опирається на такі засади: 1) розуміння поняття, ролі та місця адвокатури в державі (тут держава розуміється в широкому сенсі як єдність суспільства, органів, державного управління, економічної системи та ін.); 2) розуміння принципів діяльності та функцій адвокатури як основних засад створення організаційної структури адвокатури та регламентування її взаємодії з суспільством та органами державного управління. Важливим з цього приводу є правильне науково обґрунтоване розуміння функцій та принципів; 3) розуміння взаємовпливу державного устрою та устрою адвокатури.

На цій підставі ми вважаємо, що адвокатура є атрибутом певної системи організації державного устрою, а саме – правової держави. Як наслідок цілісного системного сприйняття відстоюємо тезу про те, що розвиток адвокатури необхідний для побудови правової держави, а адвокатура для свого розвитку потребує сприяння верховенству права.

У своїй діяльності адвокатура відіграє важливе соціальне призначення з забезпечення правової допомоги громадянам та юридичним особам. При цьому, адвокатура вступає у взаємодію як з громадянами та юридичними особами, так і з органами державного управління. Діяльність адвокатури регулюється певними принципами, що є концентрованими істинами відносно організації діяльності адвокатури таким чином, щоб вона могла ефективно реалізувати своє призначення. Традиційно, до принципів діяльності адвокатури відносять: законність, незалежність, самоврядність, корпоративність, рівноправність адво-

катів, які викристалізувалися в результаті історичного розвитку адвокатури, і розуміння сутності цих принципів невідривно від історичного і сучасного контексту.

На наш погляд, необхідно на основі історичного аналізу та аналізу сучасних світових моделей адвокатури дати тлумачення цих зазначених принципів. Наприклад, принцип незалежності адвокатури не має на увазі повну незалежність від органів державного управління. Законодавча влада повинна забезпечити не тільки основні правові засади діяльності адвокатури, а й певні питання, такі як допуск до адвокатури, відповідальність адвокатів, регулювання гонорарної практики, які потребують певного втручання з боку держави, що і має місце в світовій практиці.

Отже, загальним підходом до формування методології теоретико-правового дослідження поняття «адвокатура» є методологічний реалізм, відповідно до якого правильний вибір методології дослідження значною мірою впливає на належний результат. Опрацювання поняття «адвокатура» опосередковується особливостями відповідної юридичної наукової сфери, що зумовлює вибір наукового інструментарію.

Правова проблематика дослідження потребує поетапного застосування класичних форм наукового пізнання, а окремим етапом формування методології є науковий аналіз наявних методів дослідження, їх видів та класифікацій для подальшого групування у відповідну систему та використання у дослідженні. Конкретизація методології необхідна під час формування рівня юридичних методів, оскільки для визначення поняття «адвокатура» є потреба у застосовуванні як загальних, так і спеціальних методів пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант; пер. з нім. Ю. Федорченко. – Київ : Юніверс, 2000. – 504 с.

2. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс; 2 изд. – Т. 20. – М. : Изд-во полит. лит-ры, – 1955-1974 г.г. – (Антидюринг, Диалектика природы). – 626 с.

3. Мотрошилова Н. В. Путь Гегеля к «Науке логики». Формирование принципов систе-

мности и историзма / Н. В. Мотрошилова. – Москва : Юрид. лит., 1984. – 352 с.

4. Гурова Т. В. Актуальные проблемы источников права / Т. В. Гурова. – Тольятти : Тольятт. акад. упр., 2001. – 194 с.

Сердюк В. В. Методологічні основи дослідження поняття «адвокатура» / В. В. Сердюк // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 202–207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_32.pdf

На основі напрацювань філософії права та теорії права розглянуто питання методології дослідження поняття «адвокатура». Акцентовано увагу на необхідності комплексного підходу до вивчення цього поняття та використанні загальних і спеціальних методів дослідження. Зроблено висновок, що правова проблематика дослідження потребує поетапного застосування класичних форм наукового пізнання, а окремим етапом формування методології є науковий аналіз наявних методів дослідження, їх видів та класифікацій.

Сердюк В.В. Методологические основы исследования понятия «адвокатура»

На основе наработок философии права и теории права рассмотрены вопросы методологии исследования понятия «адвокатура». Акцентируется внимание на необходимости комплексного подхода к изучению данного понятия и использовании общих и специальных методов исследования. Сделан вывод, что правовая проблематика исследования требует поэтапного применения классических форм научного познания, а отдельным этапом формирования методологии является научный анализ имеющихся методов исследования, их видов и классификаций.

Serdyuk V.V. Methodological Research Bases of the «Advocacy» Concept

In the article on the basis of the groundwork of law philosophy and legal theory the methodology issue of the «advocacy» concept research is considered. The attention is focused on the need for an integrated approach to the study of this concept and the use of the general and special methods of research. It is concluded that the legal scope of the study requires a phased application of classical forms of scientific knowledge, and a separate stage of formation of the methodology is a scientific analysis of the available research methods, their types and classifications.